

CHILE '73

A rend tébolya

LÉNÁRT ANDRÁS

A NEGYVEN ÉVVEL EZELEŐTTI KATONAI PUCCS MÉLY SEBET EJTETT AZ ADDIG LEGDEMOKRATIKUSABBNAK TARTOTT DÉL-AMERIKAI TÁRSADALMON. PINOCHET DIKTATÚRÁJA A CHILEI FILM MÁIG LEGFONTOSABB TÉMÁI KÖZÉ TARTOZIK.

Latin-Amerika filmművészete új utakra indult az 1950-es és '60-as években az argentin eredetű Új Latin-amerikai Film (Nuevo Cine Latinoamericano) hullámain, melyek a kontinens legtöbb országának mozgókép kultúrájára visszafordíthatatlan hatást gyakoroltak. Az 1950 és 1980 közötti forrongó évtizedekben a politikai, gazdasági és társadalmi kérdések szerves részét képezték a filmeknek, e tekintetben az iberoamerikai filmtörténet egységesnek mutatkozik: még ha a cselekmény látszólag nem is kapcsolódik a történelmi folyamatokhoz, a szereplők életét közvetve vagy közvetlenül mindig befolyásolja a filmen kívüli valóság.

A World Trade Center elleni támadást megelőzően szeptember 11. dátuma nemzetközi szinten leginkább Chiléhez kötődött: 1973-ban ezen a napon döntötte meg az USA segítségével Augusto Pinochet tábornok, a hadsereg és a velük szövethető jobboldal a demokratikusan megválasztott, Salvador Allende vezette baloldali Népi Egység kormányát. Allende szocializmust hirdető politikájával, csak átmeneti sikereket hozó gazdasági reformjaival, valamint a külföldi (mindezekelőtt észak-amerikai) érdekeltségű ipari ágazatok államosításával sokak ellenszenvét kivívta. A félreállítását eredményező puccs széleskörű nemzetközi visszhangot váltott ki, a világ minden táján tüntetéseken fejezték ki szolidaritásukat az eltávolított, még a hatalomátvétel napján öngyilkosságot elkövető elnökkel (az önkezűséget egyesek még ma is vitatják, de a történelem szakma már tényként kezeli). Miatán Pinochet az ellenzékieket az állam ellenségeinek kiáltotta ki, több ezer

chilei hagyta el hazáját; egyesek az önkéntes száműzetést (menekülést) választották, másokat a felálló diktatúra fosztott meg állampolgárságuktól politikai okokból. Utóbbiak közül a „szerecsényebbek” valóban elhagyhatták Chilét, mások nyomtalanul eltűntek a börtönökben, kínzókamrákban és kivégzőhelyeken, végül pedig az óceán mélyén. A hivatalos adatok ezer eltűnt, háromszázezer meggyilkolt, harminchatezer megkínzott és több mint kétszázezer emigrációba kényszerült emberről számolnak be.

A chilei filmek jelentős része Allende feltétlen támogatójának vallotta magát, így nem volt kérdéses számukra, hogy a Pinochet ellen és a demokrácia mellett folytatott harcukat külföldön viszik tovább. A Népi Egység győzelme és Allende alakja, valamint a katonai puccs és következményei szerves részét képezték a 70-es években otthon és külföldön forgatott műveiknek; markánsan baloldali szemléletű, politikailag elkötelezett dokumentum- és játékfilmjeikben kitüntetett figyelmet kapott a társadalom, azon belül pedig az egyének helyzete az egymást váltó politikai konstellációk idején.

Helvio Soto 1971-es filmje, a *Szavazat + puska* Chile történelmének három döntő eseményét mutatja be a nézőknek: a baloldali Népfront 1938-as győzelmét, a Videla elnök által 1948-ban bevezetett ún. „Átkozott Törvény”-t (ennek lényege, hogy megtiltja az egyre népszerűbbé váló Chilei Kommunista Párt politikai részvételét), valamint Salvador Allende 1970-es hatalomra kerülését. Soto célja felhívni a figyelmet arra, hogy a jobb- és baloldali harca állandósult, előbbi soha nem fog beletörődni utóbbi győzelmé-

be, mindhalálíg védeni fogja privilégiumait és a konzervatív értékeket, ezért erőszakhoz fog folyamodni. Ugyanakkor, a baloldali sem tudja kellő módon kezelni a konfliktusokat, a belső harc és a helytelen helyzetfelismerés gyengíti, a megszerzett hatalmat talán képtelen lesz megtartani. Felvázolja azt a folyamatot, amely a Népi Egység győzelméhez vezetett 1970-ben; bár Allende széles körű társadalmi támogatottságot élvez, a jobboldal – Soto szerint – ezt nem tartja tiszteletben, folyamatosan politikai feszültséget szít, az erőszak egyre általánosabbá válik, és ez vérontásba fog torkollni. A rendező filmjének üzenete, hogy a tragédiát mindenáron meg kell akadályozni – ahogyan két év múlva bebizonyosodott, ez nem sikerült.

1971-ben született meg a Népi Egység Filmeseinek Kiáltványa, melynek aláírói a korszak legjelentősebb chilei filmesei voltak. Ebben a 13 pontból álló manifesztumban a chilei filmművészet függetlenségét, a nemzeti értékek fontosságát, a chilei nép önrendelkezését, a kritikai szemléletet, a népi forradalmi filmkészítés létjogosultságát, valamint a hollywoodi stílus elutasítását hirdették. A pontok sokban hasonlítottak a Népi Egység politikai programjára, de filmes közegbe helyezve azt. A kiáltvány egyik fogalmazóját, Miguel Littín filmrendezőt Allende kinevezte az állami Chile Films élére, így ő vált a rövid életű kormányzat filmpolitikai megbízottjává. Ez idő alatt elsősorban dokumentumfilmek forogtak az országban, témájuk a kormány hatalomra kerülése és addigi eredményei, a munkásság szociális körülményei, a feszült politikai helyzet, valamint az elnökről szóló szubjektív audiovizuális életrajzok és interjúk. Mind közül a legfontosabb alkotás Patricio Guzmán trilógiája, *A chilei csata*. A forgatás 1973 elején kezdődött és a puccs miatt szakadt félbe szeptemberben. Az ezekben a hónapokban a városokat elöntő tiltakozások, a jobboldali csoportok erőszakos akciói, az utca embere és az értelmiség véleménye, a politikai és a társadalmi élet robbanásközeli állapota eleve-nedett meg a képkockákon, melyeket Guzmán, a fogyóban lévő nyersanyag miatt, csak külföldi filmek segítségével tudott filmre venni; többek között a francia Chris Marker volt egyik fő támogatója. A katonai hatalomátvétel

komolyan veszélyeztette a filmet, de barátok és a svéd nagykövetség segítségével kijutott az országból, majd kubai közreműködéssel elkészültek az utómunkálatok is. Míg Guzmán trilógiája számít az 1973-as események leg-hitelesebb ábrázolásának, még akkor is, ha a készítőik egyértelműen baloldali nézőpontból láttatják az eseményeket. Az első rész (*A burzsoázia felkelése*) a jobboldal kormányellenes lépéseit, a második (*A puccs*) az egyre erőszakosabbá váló eseményeket és magát a puccsot, míg a harmadik (*A Néphatalom*) az Allende-szimpatizánsok utolsó erőfeszítéseit és ellenállását mutatja be. Mindehárom részt nemzetközi film-fesztiválokon mutatták be, hatalmas kritikái és közönségsikert aratva.

Pinochet hatalomra kerülése nem csak az előző kormányt és annak támogatóit, de minden intézkedését is elsöpörte, így a filmkészítést támogató szervezetek is megszűntek, helyükön új, kézi vezérlésű

intézmények álltak fel. Ahogyan a korábbi kiáltvány kapcsán már szoltunk róla, a chilei filmkészítők többsége a Népi Egységgel szimpatizált. Mivel munkájuk hazájukban ellehetetlenült, Európa, az USA és más latin-amerikai államok felé vették az irányt. Bár pontos adatokkal nem támasztható alá, egyes filmtörténészek szerint ez a chilei emigráció volt az egyik legtöbb filmművészt magában foglaló népmozgás a 20. században. A puccs, Allende és Pinochet alakja, valamint a társadalomban bekövetkező változások azóta is kedvelt témái a filmes emigrációnak; a már említett Patricio Guzmán 2000-ben *A Pinochet ügy*, valamint 2004-ben a *Salvador Allende* című dokumentumfilmjében is visszatért a témához. Az 1997-ben forgatott *Chile, a makacs emlék*ben Guzmán újra elment *A chilei csata* helyszíneire, felidézve az 1973-ban történeteket, és felkereste a régi szereplőket, hogy érzékeltesse, mi változott azóta szülőha-

zájában és milyen emlékeket őriznek honfitársai a diktatúráról.

A külföldi száműzetésében is aktívan filmező Helvio Soto 1975-ös munkája, a *Santiago fölött esik az eső* című bolgár-francia koprodukció a chilei diktatúráról szóló egyik legjelentősebb darab, döntően francia szereplőgárdával (Annie Girardot, Jean-Louis Trintignant). A katonai hatalomátvétel és az azt követő napok állnak a középpontban, azok minden következményével együtt: brutális kínzások, emberrablások tizedelik meg a chilei nemzetet. Maga Soto is propaganda-filmnek titulálta munkáját, mely egyúttal vádirat is Pinochet rendszere ellen. Céljai eléréséhez a rendező néha tudatosan meg is hamisítja a történelmet, így a filmben Allende nem öngyilkos, hanem gyilkosság áldozata lesz. A csorbát szenvedett történelmi hűség nem befolyásolta negatívan a film alapvetően realista ábrázolási módját és népszerűségét. Soto, Patricio Guzmán, Miguel Littín és Raúl Ruiz vál-

„Ismeri a történelmet”
(Pablo Larraín: Santiago
'73 – Alfredo Castro)

tak a chilei filmes emigráció legismertebb és legtöbbet forgató tagjaivá.

Orlando Lübbert, Guzmán egykori asszisztense szintén külföldön, mindezekelőtt az NDK-ban és az NSZK-ban készítette chilei témájú alkotásait. Játékfilmjei közül leginkább kettő érdemel említést: Az *átjáró* (1978), mely az 1973-as hatalomátvétel utáni időszakból meséli el három chilei (Allende-párti) katona szökését, akik egy hegyi átjárón szeretnének Argentínába jutni, valamint a Chile déli részén élő, a diktatúrát fenntartás nélkül támogató és kiszolgáló német enklávét bemutató *A kolónia* (1985). Mindkét filmje, valamint a szintén a chilei diktatúrával foglalkozó

dokumentumfilmjei, személyes élményekből táplálkoznak, Lübbert szintén a Népi Egység híveként élte át a puccsot és barátai eltűnését.

Kedvelt módszer a filmművészetben, hogy egy adott történelmi korhoz gyermekek szemén keresztül közelít, az őket körülvevő politikai és társadalmi helyzetet a még ártatlan kölykök egymáshoz fűződő kapcsolata segítségével vázolja fel. Így az elmesélt történet is személyesebbé, átélhetőbbé válik a néző számára. A *Machuca* (Andrés Wood, 2004) ugyanezen az ösvényen jár, a puccs felé vezető utat, az Allende elnöksége idején egyre szélesedő társadalmi szakadékot és a különböző osztályok között fennálló politikai-gazdasági el-

lentéteket mutatja be két kislány történetén keresztül. Machuca szegény sorból származik, de egy haladó szellemiségű pap-tanár segítségével a tehetősebb gyerekek között tanulhat; itt tapasztalja meg azt, hogy a szegények és gazdagok közötti különbségek még a jószándékú segítség ellenére is leküzdhetetlenek. Wood filmje önéletrajzi elemekkel operál, a rendező is egy olyan katolikus magániskolában tanult, ahol az amerikai igazgató integrálni próbálta a különböző negyedekből származó gyerekeket. Ő maga gazdagabb családból való, de mégis érzékenyen érintette, amikor a Pinochet-rezsim elűzte az iskolából a szegényeket, köztük a játszótársait is, és a színvonalas oktatást csak a felsőbb rétegek számára tette elérhetővé.

„Vérontásba fog torkollni”

(Helvio Soto: Santiago felett esik az eső)

Pablo Larraín chilei filmrendező háromszor is a diktatúra témájához nyúlt a közelmúltban, ezek akár egy trilógia darabjaiként is felfoghatóak. A 2008-as *Tony Maneró*-ban a diktatúra a hátér, a főszereplő a *Szombat esti láz* című amerikai klasszikus főszereplője (John Travolta/Tony Manero) iránti elvakult rajongását követi nyomon, melyet nagymértékben befolyásol a fennálló politikai környezet. A 2010-ben készült *Santiago '73* története a puccs idején játszódik, a fő szál egy hullaházban dolgozó, magányos, zárkózott férfi és egy táncosnő között kibontakozó valószínűtlen szerelem, melyre rányomja bélyegét az utcákon tomboló erőszak. Nehéz eldönteni, hogy a flashback jelenetekkel teletűzdelt cselekmény mely részei mutatják a valóságot, és melyek a nő után vágyakozó szürke kis hivatalnok képzeletének szüleményei. A film egyik kulcshelyszínéül szolgáló hullaházba a puccs után folyamatosan érkeznek a holttestek, köztük Allende elnöké is. A bizzar szerelmi történet a valóság metaforájává válik, a teljes zűrzavar, a sokasodó áldozatok és a bizonytalanság egyszerre tükrözik a főszereplő elméjében és a Santiago de Chile utcáin zajló zavaros folyamatokat.

Larraín legújabb filmje már kizárólag megtörtént eseményekre épül. Az 1980-as chilei alkotmány nemzetközi nyomásra rögzítette, hogy nyolc év múlva népszavazás fogja eldönteni az ország vezetésének sorsát és azt, hogy folytatódjon-e a fennálló politikai berendezkedés. Leegyszerűsítve a kérdést: diktatúra vagy demokrácia legyen? Ha az „Igen” győz, akkor a kormányzati szervek által kijelölt személy kerül az ország élére (ami nagy valószínűséggel Pinochet uralmának meghosszabbítását jelentette volna); ha a „Nem” diadalmaskodik, akkor másfél éven belül választásokat kell kiírni. Larraín 2012-es filmje, a *No* a „Nem” melletti 1988-as kampányt mutatja be, mely győzelemre vitte a diktatúrát leváltani szándékozó politikai és társadalmi csoportokat és 1990-re elhozta az átmenetet, majd a demokráciát Chilébe. A *No* (az első chilei alkotás, melyet a legjobb idegen nyelvű film Oscar-díjára is jelöltek) pontosan rekonstruálja azokat a lépéseket, amelyek megváltoztatták Chile diktatórikus államrendszerének. A profi módon megszervezett, a változást reális lehetőségként

bemutató médiakampány hatására a nép valóban elhitte, hogy elérkezett az idő, végre rendelkezhet a saját sorsáról. Bár a Nem győzelme nem lett mindent eldőlt (54%, szemben a 43%-os Igennel; a magas számú igen-szavazat valószínűleg a változástól való félelemnek volt köszönhető), a chilei politikai erők és az őket támogató emberek ki mertek állni jövőjük érdekében. Találkozik a jövő a múlttal: a modern, „amerikanizált” reklámkampány és a chilei „kisember” száll szembe a mindenható diktatúra propagandájával, és minden percben fenyeget a veszélye, hogy a rezsim eltapossa az ébredező ellenállást.

Az 1973-as államcsínyről nem csak chilei rendezők forgattak, számos külföldi film is készült a véres puccsról. Közülük az *Eltűntnek nyilvánítva* (1982) a legismertebb. Costa-Gavras filmjében egy amerikai (Jack Lemmon) keresi kétévesbeesve a puccs során eltűnt fiát a menyé (Sissy Spacek) segítségével. A Pinochet-diktatúra alatt a görög rendező filmjét betiltották Chilében, holott nem történik rá egyértelmű utalás, hogy éppen ebben a dél-amerikai országban játszódik a film; ugyanakkor, ha a néző ismeri a történelmet, egyértelmű lesz számára, hogy a Pinochet-rezsim idején járunk. Az eltűnt újságíró utáni nyomozás során a főszereplők szembesülnek az új állam bürokratikus, a visszasságokat és bűnöket elhallgatni, a tiltakozókat pedig elhallgattatni szándékozó *modus operandi*jával.

A svéd-dán-mexikói koprodukcióban készült *A fekete szegfű* (2007) az eddigiektől eltérő szemszögből közelíti meg a már jól ismert témát: a középpontban Harald Edelstam (a *Milennium* trilógiából is ismert Michael Nyqvist alakításában) svéd nagykövet áll, aki közel ezer chilei, kubai és uruguayi életét mentette meg a diktatúra önkényétől Santiago de Chilében. Az Asa Faringer és Ulf Hultberg páros filmjében ábrázolt főhős valós személy, a chilei Schindlernek vagy chilei Wallenbergnek is nevezik, Svédország és számos latin-amerikai nemzet hősként tekint rá. Dél-amerikai tevékenysége előtt a második világháború során Norvégiában feladatot teljesítő brit kémeknek segített elmenekülni a náci hadsereg elől, ekkor kapta a címben is jelzett becenevét. A Holocaustus idején zsidómentő tevékenységet folytató „igazak”-ról készült filmhez hasonlóan

(idetartozik az amerikai *Varian háborúja*, valamint a magyar vonatkozású olasz *Perlasca – Egy igaz ember története* és a spanyol *Budapest anygala* is) a főszereplő életét kockáztatja, hogy minél több életveszélyben lévő személyt tudjon kimenekíteni Chiléből a svéd nagykövetségen keresztül.

Más külföldi filmek is megidéztek a chilei történelem egyes szereplőit, életük egy-egy részletét. Említésre érdemes az Isabel Allende író (a volt elnök unokaöccsének lánya) első regénye alapján készült *Kísértetház* (Bille August, 1993). A bestseller filmváltozata leginkább a sztárszereposztásának köszönhetően került be a köztudatba, bár a chilei puccshoz kötődik a nagyívű történet több szála is. Ugyanakkor, az író nő számos, a családjához (és így a tragikus sorsú elnökhöz is) fűződő emléket és tényt használt fel a regény írásakor, így nem véletlen, hogy a történetet sokan az Allende-kormány és a Pinochet-diktatúra személyes hangvételű megközelítéseként értékelik. A múlttal való elszámolásnak és a bűnösök elszámoltatásának egyik kulcskérdését vizsgálja a *Pinochet a kertvárosban* (Richard Curson Smith, 2006) című brit tévéfilm, amely Pinochet angliai tartózkodását és házi őrizetbe vételét mutatja be, valamint az angol, a chilei és a spanyol kormány és igazságszolgáltatási szervek közötti diplomáciai csatározásokat a volt diktátor vád alá helyezése és kiadatása körül (egy spanyol bíró kérvényezte a tábornok angliai letartóztatását a diktatúra során Chilében meggyilkolt spanyol állampolgárok ügyében).

Az Allende-kormány tevékenysége, az 1973-as katonai puccs, valamint az egészen 1990-ig fennálló diktatúra kiapadhatatlan forrásként szolgált és szolgál ma is a chilei irodalom és a film számára, meg akarják érteni a múlt traumáit. A rezsim idején külföldön tevékenykedő chilei filmesek és a diktatúrát ellenzőkkel szolidaritást vállaló külföldi rendezők mindig is megpróbálták demokrácia-párti alkotásaikkal felhívni a világ figyelmét a dél-amerikai országban történt embertelenségekre. Augusto Pinochet diktatúrája máig lezáratlan fejezete Chile történelmének, a filmművészek pedig, ahogyan a negyvenedik évforduló környékén készült művek is mutatják, továbbra is aktívan részt vesznek a történelmi emlékezet ében tartásában. •